

ТЕКСТОЛОГИЧНИ НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ЗАХАРИЕВИЯ ЛЕТОПИС

Деница Петрова

Захариевият летопис е свидетелство за богатството на българската и общобалканската историческа книжнина през XVI–XVIII в. За съществуването му има само едно сведение. Стефан Захариев публикува откъс от него, като внася известни промени в текста. Въпреки липсата на информация не може да има съмнение, че той е обнародвал част от автентична кратка хроника. Сравнително-типологичният анализ показва връзка на летописа с няколко сръбски съчинения с общ протограф. Чрез методите на текстологията някои неясни известия в него могат да бъдат интерпретирани.

Ключови думи: кратки хроники, сръбски съчинения, османско завоевание

Zahariev Annals are a certificate from the riches of the Bulgarian and pan-Balkan historical literature during 16th-18th c. About it's existence there is only one notice. Stephan Zahariev publishes a fragment of him, but he introduces some changes in the text. Despite the absence of information there is not any doubt that he was published a part of authentic short chronicle. Comparative-typological analyze presents the connection between the Annals and some Serbian writings whit common protograph. By the methods of the textual criticism some unclear notes can to be interpreted.

Key words: short chronicles, Serbian writings, Ottoman conquest

През XVI–XVIII в. историческото съзнание на книжовниците се изразява в преписването на преводни съчинения. Сред тях водещо място заемат кратките хроники, в които се проследява цялата световна история. Изложението следва библейския модел – започва от Сътворението и достига до времето, в което живее книжовникът (EP 1992: 489). В старобългарската книжнина са запазени няколко съчинения от този тип. Макар като жанр да са кратки хроники, те са известни в науката като летописи. Това са Висарионовият¹ (Новаковић 1955: 155–171; Ангелов 1967: 166; 1978: 232–238; Радошевић 2001: 524–525), Сарандапорският² (ИБСЛ 2008: 623; Антонов 2011: 416–417, 422; Mošin, Traljić 1959:

¹ Писан през XVI в. от Висарион Дебърски. Съхранява се в манастира „Николяц“ край Бело поле, Черна гора, под № 49.

² Намира се в Служебник № Е 534 в библиотеката на Националния музей на Босна и Херцеговина в Сараево. Най-вероятно е писан в манастира „Св. Йоаким Осоговски (Сарандапорски)“ в дн. Македония.

85), Габаревският³ (Ангелов 1978: 75–85) и Беляковският⁴ (Цонев 1910: 254–257; Ангелов 1984а: 68–74) летопис. Те са публикувани изцяло или частично, били са обект на проучвания. По-различна е ситуацията със Захариевия летопис.

През 1866 г. Стефан Захариев (1810–1871) публикува в сп. „Гайда“ 16 летописни бележки (Захариев 1866: 203–206). Текстът е с осъвременен правопис. В предхождащите бележки авторът обяснява, че притежава около 30 ръкописа и преписва по няколко реда от всеки, за да се предаде правописът им и да се обнародват историческите сведения в тях. Захариев отбелязва, че текстът е „в други ръкопис“, но не посочва съдържанието, броя листове или други особености на книгата. Повторно летописа публикува Боню Ангелов (1915–1989), който използва първото издание, но опитва да възстанови оригиналната ортография. Ангелов нарича летописа „Захариев“ по името на откривателя му (Ангелов 1984б: 69–70). Въпреки липсата на друга информация не може да има съмнение, че Ст. Захариев е преписал част от автентичен текст. Целта на настоящата статия е чрез методите на текстологията да се установи генеалогичната връзка между Захариевия летопис и други кратки хроники и да се интерпретират неясни известия в него.

От българските съчинения най-близки до Захариевия летопис са Висарионовият и Сарандапорският. Изложението във Висарионовия достига до 1497 г., като последното известие не е довършено. Последният лист на Сарандапорския е скъсан през средата, но явно повествованието стига до 1512 г. От общо 16 летописни бележки в Захариевия летопис във Висарионовия се срещат 9, а в Сарандапорския – 8. Липсващото в Сарандапорския известие е за поемането на властта от влашкия воевода Раду IV (1495–1508). Той управлява до 1508 г., а не до 1509 г., както е отбелязано в другите два текста (Giurescu 1943: 127–129). В трите кратки хроники са посочени смъртта на Вълкашин и Углеша и падането на Търново и Солун. Превземането на Галиполи е датирано към 1359 г. вместо към 1354 г. (Imber 2002: 10), а смъртта на Момчил е отнесена към 1361 г. вместо към 1345 г. (Fine 1994: 304–305).

Между текстовете има и разлики. В част от летописните бележки се открива сходство на Захариевия летопис с някои сръбски по произход кратки хроники. Посочената в известие № 14 смърт на „Владе“ през 1513 г. не е отбелязана

³ Намерен е от В. И. Григорович в с. Габарево, Казанлъшко. В сръбска редакция е, но е писан в българските земи през XVI в. Съхранява се в Държавната научна библиотека в Одеса, Украйна, под № 415.

⁴ Сборник от втората половина на XVI в., съхранява се в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София под № 309.

в Сарандапорския и Висарионовия летопис, които завършват с по-ранни събития. „Владе“ е влашкият владетел Влад V Млади (1510–1512). Смъртта му не е вярно датирана. Той е пленен в битката при Букурещ през 1512 г. и е екзекутиран през същата година (Giurescu 1943: 149–150). Текстът в Захариевия летопис е най-близък до Вукомановичевия⁵, Магарашевичевия⁶ и Подгоричкия⁷, които Любомир Стоянович поставя в една от подгрупите на третата група сръбски летописи (Стојановић 1927: XLVII–LII).

Бележка № 2 е за смъртта на „Момчил юнак“. Той е управител на областта Меропа, (Коледаров 1988: II, 98), а по-късно става независим владетел на част от Родопите и Беломорска Тракия. Последователно е съюзник на византийския император Йоан Кантакузин (1347–1354), на Умур, пашата на Смирна (дн. Измир), и на Йоан V Палеолог (1341–1391). През 1345 г. Кантакузин и Умур решават заедно да атакуват българина. В битка край крепостта Перитор (дн. Буруград) Момчил е убит. Действията му срещу османците го превръщат в герой (Божилов, Гюзелев 1999: 595–597). Владетелят на Западните Родопи е наричан „юнак“ във фолклора. В писмените извори го назовават само с името му. Вероятно думата „юнак“ е добавена от Захариев, за да бъде личността му по-разпознаваема. В същата бележка е посочено името на османския владетел Осман (1281–1324). То не се среща в българските кратки хроники, но го откриваме в няколко сръбски – Вукомановичев, Сенички⁸ и Врѣхобрезнички⁹ летописи с общ произход. Осман управлява до 1324 г. и не е свързан със смъртта на Момчил. За посоченото в Захариевия летопис завладяване на Ксанти не се споменава в другите текстове.

Между сведението за Момчил и бележка № 3 е имало още, които Захариев не е преписал. В известието се казва, че битката при Косово поле е през „същата година“, но тя е 1371 г., а не посочената в предходната бележка 1361 г. Отбелязано е поемането на властта от „Лазар Прибайчев, родом македонец“. Това е сръбският княз Лазар Хребељанович (1371–1389), владетел на голяма част от сръбските земи след смъртта на цар Урош V (1355–1371) (Матанов 2002: 405–416; Ломоносов 2008: 30–37). В няколко сръбски летописа от подгрупата на Ву-

⁵ Ръкопис от XVII в., № 536 в Народната библиотека на Сърбия.

⁶ Съхранявал се в Народната библиотека на Сърбия под № 41, изчезнал е по време на Втората световна война.

⁷ Ръкопис от 1738 г., № 42 в Народната библиотека на Сърбия.

⁸ № 111 в Народната библиотека на Сърбия.

⁹ В Националния музей на Чехия (Стојановић 1927: XLIII).

комановичевия¹⁰, в Остоичевия¹¹ и в Дечанския¹² е посочено, че Лазар е син на Прибац. Бащата на княза е Прибац Хребелянович, логотет при Стефан Дечански (1321–1331) и Стефан Душан (1331–1355) (Фајфрић 2000). Лазар не е наречен „Прибайчев“ в другите текстове. Вероятно Захариев е назвал княза с това бащино име и е добавил, че той е „родом македонец“.

В бележка № 5 е отбелязано превземането на Търново. То рядко се среща в съчиненията с български произход (Косева 2011: 69), но го откриваме в няколко сръбски кратки хроники. Столицата на цар Иван Шишман (1371–1393) е наречена „Велико Търново“. В старите текстове тя е „Търново“ или „Търновград“. Явно Захариев съзнателно е променил названието. От българските летописи само в Захариевия са отбелязани османският владетел и точната дата на падането на града. Тези сведения намираме в няколко летописа от подгрупата на Вукомановичевия¹³ и включените в друга подгрупа Янков¹⁴ и Дечански. В тях името на султана е „Паязит“.

В следващата бележка се дават сведения за битката при Ровине през 1395 г. Текстът в Захариевия летопис не се схожда напълно с другите кратки хроники. В него влашкият владетел Мирчо Стари (1386–1418) (Cârciumaru 2011: 77–82) е наречен „Мирча“, а не „Мирче“, както е в сръбските летописи.

Според бележка № 4 в годината 6894 = 1386 цар Мурад превзема Пловдив. Във Висарионовия летопис под същата година е битката при Плочник. След като превзема София, султан Мурад I (1362–1389) нахлува в земите на княз Лазар. Войските им се срещат при Плочник. Султанът се оттегля (Imber 2002: 12). В част от сръбските кратки хроники името на града също е Плочник. В летописите Дорпатски¹⁵, Руварчев I¹⁶ и Рачански¹⁷ от една подгрупа, Сенички, Хилендарски, Врѝхобрезнички, Подгорички, Магарашевичев и Вукомановичев от втора, Ру-

¹⁰ Хилендарски (ръкопис от XVIII в., намирал се в Хилендарския манастир, днес с неизвестно местоположение) и Верковичев (препис на неизвестен летопис, направен от Ст. Веркович, № 44 в Народната библиотека на Сърбия).

¹¹ Препис на летопис, направен от проф. Т. Остоич (1867–1921), днес с неизвестно местоположение (Стојановић 1927: LI).

¹² Ръкопис от втората половина на XVIII в., съхранявал се в Дечанския манастир (Ристић 1864: 1–19; Стојановић 1927: LI).

¹³ Магарашевичев, Подгорички и Хилендарски.

¹⁴ Преписан от Янко Шафарик (1814–1876) от неизвестен ръкопис (Стојановић 1927: LI).

¹⁵ Ръкопис от библиотеката на Дорпатския университет (Стојановић 1927: XLVII).

¹⁶ Ръкопис от XVI в., № 175 в Библиотеката „Бранко Радичевич“ в Сремски Карловци.

¹⁷ Ръкопис от 1670 г. в Националният музей на Чехия (Стојановић 1927: XLVIII).

варчев II¹⁸, Софийски II¹⁹, Реметски²⁰ и Васичев и Нешковичев²¹ от трета, Янков и Дечански от четвърта топонимът е Пловдив.

В годината на смъртта на Мирчо Стари е пропусната цифра – 69...7. Във Висарионовия и Сарандапорския летопис е посочена правилната 6926 = 1418 г. Явно в автентичния текст годината е била 6927 = 1419. Същата е датировката в Габаревския и Белградския I²² летопис от втора група. В намиращия се в същата група Белградски II²³ и във Вукомановичевия, Хилендарския и Върхобрезничкия от трета годината също е 6927. Известието в Захариевия е по-близко до тези четири летописа, но в тях името на влашкия владетел е „Мируета“. В същата бележка в Захариевия се споменава султан Сюлейман. Името явно е сгрешено.

В бележка № 15 се казва: „Въ лѣто 7001 царь Баязитъ уби бана Михаила Шишманова и постави турска воиска въ София“. Според Б. Ангелов годината е печатна грешка, защото предишното летописно известие се отнася за 7020 г. 7001 = 1493 г. съвпада с управлението на султан Баязид II (1481–1512). Във Висарионовия летопис се говори за похода му в София през същата година. Следователно годината не е сгрешена. Объркан е хронологичният ред на летописните известия. Не става ясно кой е „Михаил Шишманов“.

Посочената в последната бележка година 7869 е сгрешена. Известието съдържа сведения за успешните военни действия на султан Мурад I, който превзема Ниш и покорява княз Лазар. Всъщност описаните събития са от 1386 = 6894 г., както разбираме от Габаревския летопис: „Въ лѣтѣ свѣдѣ [6894 = 1386] исходи црь Моуратъ на князь Лазара и прими Нишь. И въ тоже лѣтѣ помръче слнце гѣ .а. [1] днь“. Сведение за загубата на сръбския княз се съдържа и в Белградски I летопис. Странно е, че в предходните бележки в Захариевия вече има хронологично известие за същата година. Османският владетел е наречен „султан Мурад I“. Захариев е разчел годината погрешно, но добавката към името е съзнателна.

В бележка № 8 владетелят на Видин Иван Срацимир (1371–1396) е наречен Георги Страшимирович. Освен в Захариевия летопис името му се появява само в Сеничкия като царь Страцимира. Вероятно в оригиналния текст в близки бележки се е говорело за падането на Видин и за Георги (Джурадж) II Стра-

¹⁸ № 17 в Библиотеката „Бранко Радичевич“ в Сремски Карловци.

¹⁹ № 293 в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София.

²⁰ Ръкопис от XVII в. в библиотеката на манастира Велика Ремета (Стојановић 1927: L).

²¹ Два фрагмента от ръкопис № 335 в Архива на Сръбската академия на науките и изкуствата в Сремски Карловци.

²² Ръкопис от XVI в., № 184 в Народната библиотека на Сърбия.

²³ № 273 в Народната библиотека на Сърбия.

шимирович Балшич (1385–1403), владетел на Зета и част от албанските земи (Веселиновић, Љушић 2008: 93–95). При разчитането Захариев приема, че това е един човек. По-трудно е да се обясни „Константин и Драгаш Комнинов“ в бележка № 6. В кратките хроники деспотът на Велбъжд е наричан само с първото си име, по-рядко е „Константин Драгаш“. За книжовника името Драгаш е непознато и го тълкува като отделна личност. Названието „Комнинов“ се среща и в Дечанския летопис. Родословието на Драгашите няма връзка с византийската династия Комнини (Матанов 1984: 34–38; 1985: 47–57; 1986: 115–128).

От казаното дотук може да се направи извод, че Стефан Захариев е обнародвал само малък откъс от автентичния текст. Поради неправилно разчитане или съзнателно той е внесъл известни промени в част от хронологичните бележки. Въпреки това сравнително-типологичният анализ категорично доказва връзката на Захариевия летопис със съчиненията, поставени от Л. Стоянович в трета група. Най-вероятно автентичната кратка хроника е била най-близка до Вукомановичевия летопис и сродните с него текстове от същата подгрупа, без да се припокрива напълно с тях. Днес оригиналът на Захариевия летопис е изгубен, но публикацията в сп. „Гайда“ свидетелства за богатството на българската историческа книжнина през XVI–XVIII в.

Библиография

- Ангелов 1967*: Ангелов, Б. II. 1967. III. 1978. Из старата българска, руска и сръбска литература. София: Издателство на БАН, 1967.
- Ангелов 1984a*: Ангелов, Б. Летописни съчинения в старобългарската литература. – Старобългарска литература, 14/1984, 65–85.
- Ангелов 1984b*: Ангелов, Б. Летописни съчинения в старобългарската литература. – Старобългарска литература, 15/1984, 60–73.
- Антонов 2011*: Антонов, А. Сарандапорският летопис и други приписки в ръкописен кодекс от XVI век. – Във: Факти и мистификации в старите текстове. София: ИК „Гутенберг“, 2011, 415–436.
- Божилов, Гюзелев 1999*: Божилов, И., В. Гюзелев. История на средновековна България VII–XIV в. София: Анупис, 1999.
- Веселиновић, Љушић 2008*: Веселиновић, А., Р. Љушић. Српске династије. Београд: Платонеум, 2008.
- EP 1992*: Старобългарска литература. Енциклопедичен речник. Редактор Д. Петканова. София: Абагар, 1992.
- Захариев 1866*: Захариев, С. Стари паметници. – Гайда, 3/1866, 203–206.
- ИБСЛ 2008*: История на българската средновековна литература. Съставител А. Милтенова. София: Изток–Запад, 2008.

- Коледаров 1988*: Коледаров, П. Политическа география на средновековната Българска държава. (1186–1396). София: Издателство на БАН, 1988.
- Косева 2011*: Косева, М. Приписките: живяна история, желана история. Приписките за османското нашествие като „места на паметта“. – Във: Факти и мистификации в старите текстове. София: ИК „Гутенберг“, 2011, 59–73.
- Ломоносов 2008*: Ломоносов, М. Князь Лазарь Сербский (1329–1389 гг.): к вопросу о конструировании святости в Средние века. – В: Человек Средневековья. Редактор В. Раков, Вып. 2. Пермь: Пермский государственный университет, 2008, 30–37.
- Матанов 1984*: Матанов, Х. Произходът на феодалния род Драгаши (Деяновичи). – Векове, 6/1984, 34–38.
- Матанов 1985*: Матанов, Х. Кой е бил деспот Константин от миниатюрите на Лондонското евангелие?. – Исторически преглед, 7/1985, 47–57.
- Матанов 1986*: Матанов, Х. Югозападните български земи през XIV век. София: Наука и изкуство, 1986.
- Матанов 2002*: Матанов, Х. Средновековните Балкани. Исторически очерци. София: Парадигма, 2002.
- Новаковић 1955*: Новаковић, Р. Никољски летопис. – Зборник филозофског факултета Университета у Београду, 3/1955, 155–171.
- Радошевић 2001*: Радошевић, Н. Хронолошки и космографски чланци у Зборнику број 49 манастира Никољца. – В: Зорица Витић, Томислав Јовановић, Ирена Шпадијер (ред.) Словенско средњовековно наслеђе. Зборник посвећен професору Ђорђу Трифуновићу. Београд: Чигоја штампа, 2001, 524–525.
- Ристић 1864*: Ристић, С. Дечански споменици. Београд, 1864, 1–19.
- Стојановић 1927*: Стојановић, Ј. Стари српски родослови и летописи. Сремски Карловци, 1927.
- Фајфрић 2000*: Фајфрић, Ж. Света лоза кнеза Лазара. Београд: ДД Графосрем Шид, 2000. [прегледан 21.09.2014]. <http://www.rastko.org.yu/kosovo/istorija/zfajfric-lazarevici_c.html>.
- Цонев 1910*: Цонев, Б. I. Опис на ръкописите и старопечатните книги в Народната библиотека в София. София: Държавна печатница, 1910.
- Cârciumaru 2011*: Cârciumaru, R. Of Mircea the Elder's Rule. Historiographic Views on the so-called Battle of "Rovine" and its Consequences. – In: Annales d'Université Valahia Targoviste, Section d'Archéologie et d'Histoire, XIII, 2/2011, 77–82.
- Fine 1994*: Fine, J. The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest. Michigan: University of Michigan Press, 1994.
- Giurescu 1943*: Giurescu, C. II. Istoria Românilor. Dela Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun până la Mihai Viteazul. București: Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1943.
- Imber 2002*: Imber, C. The Ottoman Empire 1300–1650. The Structure of Power. New York: Palgrave Macmillan, 2002.
- Mošin, Traljic 1959*: Mošin, V, S. Traljic. Ćirilski spomenici u Bosni I Hercegovini. – Naše starine. Godišnjak Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika culture i prirodnih rijekosti N. R. Bosne I Hercegovine, 4/1959, 63–104.